

Tomko, Andrzej

Początki systemu edukacyjnego w instytucji synagogałnej

Warszawskie Studia Pastoralne 13, 307-314

2011

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. ANDRZEJ TOMKO*

POCZĄTKI SYSTEMU EDUKACYJNEGO W INSTYTUCJI SYNAGOGALNEJ

Początki instytucji synagogalnej do dziś nie są jasne i powodują liczne kontrowersje wśród badaczy¹. Niektórzy rabini w II i III w. próbowali uzasadniać, iż synagogi istniały już za czasów Mojżesza, a nawet patriarchów. Dziś jednak nikt już nie podtrzymuje takich tez. Wydaje się, że najwcześniejsza datacja może sięgać czasów tuż przed niewolą babilońską, a więc przed rokiem 586 przed Chr. Jeszcze pewniejsze jest natomiast przypuszczenie, iż początków synagog należy szukać w niewoli babilońskiej². Wydaje się, że właśnie

* **Autor** podjął studia specjalistyczne z pedagogiki rodziny na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Był prefektem w seminarium wrocławskim, a następnie sekretarzem PWT we Wrocławiu. 27 czerwca 2005 r. odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej pt. „Możliwość zastosowania zasady pomocniczości w Kościele na przykładzie działalności Diecezjalnego Ośrodka Duszpasterstwa Rodzin we Wrocławiu po Soborze Watykańskim II”. Promotorem przewodu doktorskiego był ks. prof. zw. dr hab. Piotr Nitecki, a recenzentami: ks. prof. dr hab. Paweł Bortkiewicz, dziekan Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i ks. dr hab. Waldemar Irek. Rada Wydziału PWT nadała ks. Andrzejowi stopień naukowy doktora nauk teologicznych (pedagogika rodziny). 4 czerwca 2007 r. został wybrany prorektorem Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. 1 września 2010 r. rozpoczął drugą kadencję jako prorektor ds. organizacyjnych.

¹ M. McNamara, *I Targum e il Nuovo Testamento. Le parafrasi aramaiche delle bibbia ebraica e il loro apporto per una migliore comprensione del nuovo testamento*, Bologna 1978, 45.

² Najstarsze wzmianki o synagogach w diasporze pochodzą z czasów Ptolemeusza III Euergetesa (247-221 przed Chr.), z inskrypcji odnalezionych w Schedii w Egipcie. Mniej więcej z tego samego okresu pochodzą dane o synagodze w Fayyum (218 przed

zjawisko diaspory wpłynęło na rozwój synagog. Synagoga pełniła liczne funkcje. W niniejszej prezentacji przedmiotem naszego zainteresowania będzie przede wszystkim edukacyjna funkcja tej starej instytucji judaizmu.

Instytucja synagogi i jej początki

Za czasów Chrystusa, synagogi znane były już na w licznych regionach starożytnego świata: w Galilei, Syrii, Babilonii, Mezopotamii, Azji Mniejszej, Egipcie, Grecji, Italii, Hiszpanii, Galii i w północnej Afryce. Najwięcej synagog powstało w Jerozolimie. W połowie I stulecia było ich tam niemal czterysta³. „Fakt rozprzestrzeniania się instytucji synagogałnej świadczy o decentralizacji judaizmu. Proces ten siłą rzeczy przybrał ogromne rozmiary po zburzeniu świątyni, lecz rozpoczął się dużo wcześniej. Synagogi budowane były z donacji samych Żydów, a niekiedy nawet pogan. Brak przeciwstawiania synagog świątyni jerozolimskiej należy przypuszczalnie zawdzięczać obecności synagogi na wzgórzu świątynnym. Więcej jeszcze, synagoga miała być miejscem przypominającym świątynię; po zburzeniu przybytku wyrażano to przez swoiste sytuowanie synagog, nadające im orientację ku Jerozolimie, oraz przez umieszczanie w nich menory”⁴.

Architektura w służbie edukacji

Zazwyczaj struktura architektoniczna synagog nie była skomplikowana: sala główna synagogi budowana była na planie prostokąta, przedzielona była kolumnami. Dla kobiet przeznaczono galerię w tylnej części. Ławki znajdowały się po trzech stronach sali głów-

Chr.), nieco późniejsze są informacje o synagogach w Arsinoe-Crocodilopolis (II w. przed Chr.), w Antiochii (za czasów Antiocha IV Epifanesa) i w Delos (I w. przed Chr.).

³ Nowy Testament poświadcza, że każda większa społeczność żydowska związana była z synagogą (Mk 1,21; 6,2; Dz 13,14; 14,1; 17,1; 17,17; 18,4.7; 18,19; 16,13).

⁴ M. Rosik, *Judaizm u początków ery chrześcijańskiej*, Wrocław 2008, 201.

nej. Centralne miejsce zajmowała tzw. „katedra Mojżeszowa”, z której przewodniczący prowadził modły. Święte księgi przechowywano w drewnianej arce. Dbano również o to, aby okolica synagogi pozostawała nie przynosiła ujemnej samej budowlu. Wybór miejsca, w którym budowano domy modlitwy nie był więc przypadkowy. Józef Flawiusz wspomina w swym dziele „O wojnie żydowskiej” następujące wydarzenie: „Otóż zamieszkali w Cezarei Żydzi mieli synagogę wzniesioną w bezpośrednim sąsiedztwie gruntu, którego właścicielem był Grek osiadły w tym mieście. Kilkakrotnie starali się wykupić plac oferując zań cenę wielokroć przewyższającą jego prawdziwą wartość. Właściciel jednak pozostał głuchy na ich prośby i jeszcze jakby na urągowisko zabudował go wznosząc tam warsztat, a Żydom pozostawił tylko wąziutkie i w ogóle bardzo niewygodne przejście. Z początku przybiegli pewni młodzi zapaleńcy i starali się przeszkodzić wzniesieniu tego zabudowania. Lecz gdy Florus przeciwstawił się temu gwałtowi, przedniejsi Żydzi, nie widząc innego wyjścia, ofiarowali mu wraz z Janem celnikiem osiem talentów srebra, żeby nakazał wstrzymanie budowy” (*Bell. 2,185-187*).

Funkcja edukacyjna synagog na tle innych funkcji

Synagogi, jak wspomniano wyżej, pełniły kilka funkcji. Synagoga była przede wszystkim domem modlitwy. Wielu Żydów wierzyło w obecność Boga w synagodze, a to przekonanie w naturalny sposób czyniło ją miejscem modlitwy. Jeden ze starożytnych midraszy głosi: „Bóg przemówił do Izraela, a ja powtórzyłem ci jego słowa: gdy masz się modlić, idź do synagogi w swym mieście; jeżeli nie możesz modlić się w synagodze, módl się w polu; jeżeli nie możesz modlić się w polu, módl się w domu; jeżeli nie możesz modlić się w domu, módl się w łóżku i tam przynajmniej mów do Boga w swym sercu, i zachowaj ciszę”⁵.

⁵ H. Daniel-Rops, *Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa*, Warszawa 2001, 310.

Na drugim miejscu wymienić należy funkcję edukacyjną, jaką jest nauczania Prawa. Bywało, że do funkcji edukacyjnych dołączano także socjalne⁶. Niekiedy były to miejsca rozdzielania żywności dla najbardziej potrzebujących. Czasem przekształcano je na sale zebrań lokalnych lub miejsca lamentu i żałoby po zmarłych. W synagogach także wręczano listy rozwodowe. Znajdowały się tu miejsca noclegów dla pielgrzymów. W niektórych synagogach istniała funkcja jałmużnika, który zbierał datki od gminy dla najbardziej potrzebujących.⁷ Bywało, że sale synagogałne zamieniano na sale sądowe.

Wracając do funkcji edukacyjnych, w synagogach nauczano i interpretowano Pięcioksiąg Mojżesza. Fakt powstawania synagog wynikał między innymi z nakazu nauczania Prawa, co zresztą nakazano w Biblii: „W trzecim roku swego panowania posłał swoich dowódców: Ben-Chaila i Obadiasza, Zachariasza, Netaneela i Mikajasza, aby nauczali w miastach judzkich. Z nimi zaś lewitów Szemajasza i Netaniasza, Zebadiasza i Asahela, Szemiramota i Jonatana, Adoniasza, Tobiasza i Tob-Adoniasza, a z nimi kapłanów Eliszamę i Jorama. Nauczali oni w Judzie, a mieli ze sobą księgę Prawa Pańskiego i obchodzili wszystkie miasta Judy, pouczając lud” (2Krn 17,7-9).

W wielu starożytnych synagogach były sale przeznaczone specjalnie do nauczania Prawa. Tam, gdzie brak było tego rodzaju pomieszczeń, nauczanie odbywało się w sali zgromadzeń. Edukacyjną funkcję synagog potwierdza żydowski historyk Józef Flawiusz: „Także wasze dzieci niechaj rozpoczynają swą naukę od poznawania praw, tej wiedzy najpiękniejszej, darzącej szczęściem” (*Antiquitates judaicae* 4,211). Początkowo w synagogach Prawo poznawali jedy-

⁶ „In the period 63 B.C.E. - 200 C.E., whether in inscriptions, the NT, or Josephus, it is better to understand the term ‘synagogue’ to mean a public gathering or town hall rather than as a technical term for a religious institution specifically for Jewish worship”; J.A. Overman, W. Scott Green, „Judaism in the Greco-Roman Period”, *Anchor Bible Dictionary* III, red. D.N. Freedmann, New York – London – Toronto – Sydney – Auckland 1992, 1048.

⁷ E. Zawiszewski, *Instytucje biblijne*, Pelplin 2001, 102.

nie mężczyźni, jednak z biegiem czasu synagoga stała się instytucją edukacyjną także dla chłopców. Młodych adeptów uczono w niej sztuki czytania i pisania. Obowiązek edukacyjny nie dotyczył kobiet. W synagogach kobiety miały swoje miejsce, oddzielone od mężczyzn. Choć wszyscy winni być posłuszni Panu, to jednak nauczać należy przede wszystkim „synów”: „Zbierz cały naród: mężczyzn, kobiety i dzieci, i cudzoziemców, którzy są w twoich murach, aby słuchając uczyli się bać Pana, Boga waszego, i przestrzegać pilnie wszystkich słów tego Prawa. Ich synowie, którzy Go jeszcze nie znają, będą słuchać i uczyć się bać Pana, Boga waszego, po wszystkie dni, jak długo żyć będzie w kraju, na przejście którego przechodzicie Jordan” (Pwt 31, 12). Talmud głosi: „Niewiasty są zwolnione z nakazów podanych w formie „musisz, powinienes” oraz ze wszystkich, które należy wykonać w określonym czasie” (*Kiduszin* 1, 7). Nie musiały odmawiać codziennych modlitw, nie mogły studiować Prawa Mojżeszowego. Żydowski historyk z diaspory, niemal współczesny Jezusowi, niejaki Filon z Aleksandrii w swym dziele „De specialibus legibus” zauważa: „co siedem dni w każdym mieście są szeroko otwarte tysiące instytucji do nauczania dobrego wychowania, umiarkowania, odwagi, sprawiedliwości i wszystkich cnót. Siadają w nich spokojnie i w porządku, z uważnym uchem i pełną uwagą, jakby byli spragnieni napoju, którego dostarczają słowa nauczyciela” (*Leg.* 2,62).

Zakres materiału i metody edukacyjne

Studiowanie Tory w synagogach było wypełnieniem nakazu zapisanego w Księdze Jozuego: „Niech ta Księga Prawa będzie zawsze na twych ustach: rozważaj ją w dzień i w nocy, abyś ściśle spełniał wszystko, co w niej jest zapisane, bo tylko wtedy powiedzie ci się i okaże się twoja roztropność” (Joz 1,8). Uczono tam nie tylko teoretycznej wiedzy, ale także zasad postępowania moralnego. Poświadcza to żydowski traktat „Pirke Abot”: „Snuj refleksję o trzech rzeczach, a nie wpadniesz w moc grzechu. Poznaj to, co jest ponad

tobą: oko, które widzi, ucho, które słyszy i wszystkie twoje czyny zapisywane są w księdze. Rzeczą wspaniałą jest studiowanie Tory związane z jakimś zajęciem doczesnym, ponieważ trud, jaki wymaga jedno i drugie pozwalają zapomnieć o grzechu. Studiowanie Tory, któremu nie towarzyszy inne zajęcie, ostatecznie będzie nieistotne i spowoduje grzech” (2,1)⁸.

Nauczanie w synagogach odbywało się zasadniczo ustnie⁹. „Nauczyciel opowiadał, objaśniał, zapytywał, a uczeń powtarzał, sam pytał czy odpowiadał na pytania (Wj 13,9; Pwt 6,7.20n; Ps 78,3-4 etc.). I taki już będzie sposób nauczania rabinów”¹⁰. Nauka rozpoczęła się bardzo wcześnie, bo już w wieku pięciu lat¹¹. Nauczycielem był chazzan, czyli pracownik synagogi. „Później postanowiono, że jeśli liczba uczniów przekroczy dwadzieścia pięć, wyznaczy się specjalnego nauczyciela. Urząd nauczycielski ceniono wysoko. Wszak mawiano powszechnie, że nauczyciel szkolny jest wysłannikiem Przedwiecznego. Wydaje się, że byli nawet inspektorzy, którym powierzony został obowiązek przeprowadzania kontroli nauczania. Główne zadanie dzieci, siedzących na ziemi wokół nauczyciela, polegało na powtarzaniu chórem, z pamięci i dosłownie zdań, które on wypowiadał. Ćwiczenia mnemotechniczne, czyli powtarzanie, paralelizm i aliteracja, które miały podstawowe znacze-

⁸ A. Di Nola, *Ebraismo e giudaismo*, Roma 1996, 265-266.

⁹ „Miszna i Talmud wymagały istotnych umiejętności myślenia. Praktyka studiowania w parach i głośnego uczenia się, kształciły sztukę dialogu. Dobrym studentem był ten, który zadawał dobre pytania i „sprawiał, że nauczyciel stawał się mądrzejszy”; http://www.chabad.org.pl/templates/articlecco_cdo/aid/623703/jewish/ydowska-edukacja.html (3.11.2010).

¹⁰ R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, Poznań 2004, 59.

¹¹ Niektórzy autorzy są przekonani, że dzieci rozpoczęły naukę nawet o rok wcześniej – w wieku czterech lat: „Chłopcy w wieku 4 lat idą pierwszy raz do szkoły, aby rozpocząć studiowanie Tory i Talmudu. Nauka od tego momentu powinna być kontynuowana przez całe życie. Jest ona tak ważna ponieważ pomaga zrozumieć istotę Boga oraz, poprzez jego słowa, dowiedzieć się czego Bóg od ludzi oczekuje. Jako, że nauka jest jednym z najważniejszych przykazań judaizmu, zaczyna się ją bardzo wcześnie”; M. Majewski, *Judaizm – święta i obrzędy*, Warszawa 2009, 7.

nie dla wyrażania i przekazywania myśli, stanowiły zwykłą metodę nauczania”¹²

Zakończenie

Przedstawione powyżej studium ukazuje rolę synagog w systemie edukacyjnym judaizmu w epoce starożytnej. Choć synagogi były budowane zasadniczo w celach kultycznych, od samego początku ich istnienia daje się zauważyć ich funkcję edukacyjną. Świadczy o tym choćby architektura starożytnych synagog. Obowiązkiem edukacyjnym byli objęci chłopcy już w wieku pięciu lat. Pisania i czytania uczono w oparciu o teksty biblijne, zwłaszcza Pięcioksięgu. Jako metody mnemotechniczne stosowano zazwyczaj powtarzanie głośne za nauczycielem oraz stawianie pytań. Ta ostatnia umiejętność była wysoko ceniona.

Streszczenie

Początki instytucji synagoidalnej do dziś nie są jasne i powodują liczne kontrowersje wśród badaczy. Niektórzy rabini w II i III w. próbowali uzasadniać, iż synagogi istniały już za czasów Mojżesza, a nawet patriarchów. Dziś jednak nikt już nie podtrzymuje takich tez. Wydaje się, że najwcześniejsza datacja może sięgać czasów tuż przed niewolą babilońską, a więc przed rokiem 586 przed Chrystusem. Jeszcze pewniejsze jest natomiast przypuszczenie, iż początków synagog należy szukać w niewoli babilońskiej. Wydaje się, że właśnie zjawisko diaspory wpłynęło na rozwój synagog. Synagoga pełniła liczne funkcje. W niniejszej artykule autor zainteresował czytelnika początkiem instytucji synagoidalnej w judaizmie.

¹² H. Daniel-Rops, *Życie codzienne w Palestynie w czasach Chrystusa*, 101.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ursprünge der Synagoge Institutionen noch nicht klar sind und verursachen eine große Kontroverse unter den Gelehrten. Einige Rabbiner in der zweiten und dritten Jahrhundert versuchten zu rechtfertigen, dass eine Synagoge in der Zeit des Mose gab, und sogar Patriarchen. Heute jedoch, unterstützt niemand diese Thesen. Es scheint, dass die früheste Datierung kann bis zu der Zeit kurz vor dem babylonischen Exil, also vor 586 v. Chr. gelangen. Noch mehr sicher ist die Annahme, dass die Ursprünge der Synagogen, zu der babylonischen Gefangenschaft verweisen. Es scheint, dass das Phänomen der Diaspora die Entwicklung der Synagogen beeinflusst. Die Synagoge diente mehrere Funktionen. In diesem Artikel führt der Autor den Leser auf den Beginn des Organs Synagoge im Judentum.